• פרק א' •

הנהגת הקב"ה בדין וברחמים

כדי שנוכל להבין ולהעמיק בעבודת חודש אלול, עלינו להקדים ולהתבונן בעבודת ר"ה עצמו. כך ייקל עלינו להבין את מהלך העבודה הקודמת לימים אלו וההכנה הדרושה לקראתם.

מהות הדין ביום ראש השנה

נאמר במדרש רבה פרשת שופטים פרק ה': **"אמר הקדוש ברוך הוא, מכל האומות שבראתי איני אוהב אלא לישראל... מכל מה שבראתי איני אוהב אלא את הדין..., אמר הקדוש ברוך הוא נותן אני מה שאהבתי לעם שאני אוהב".**

בפשטות, בדין ראש השנה שופט הקב"ה על המצוות והעברות שהאדם עשה במשך השנה, כמה שכר וכמה עונש מגיע לו עליהם. לכאורה, עמידת האדם בדין מוכרחת מכך שחותמו של הקב"ה אמת. האמת מכריחה לקבוע האם אדם זכאי או חייב. אך מדוע הדין נחשב למתנה כה טובה, עד שהקב"ה כה חפץ להעניקה לבניו אהוביו?

וביאר בזה מו"ר הגה"צ ר' שלמה ברויאר שליט"א, שמבואר בספה"ק שאת העונש והשכר על המצוות והעברות שאדם עשה בימי חייו, הוא מקבל לאחר מותו, כשמגיע לעולם האמת. אך הדין שבראש השנה, שונה לחלוטין.

תכלית בריאת העולם והאדם

כדי להבין את מהות הדין שיש ביום ר"ה, עלינו להעמיק בכל תכלית בריאת העולם והאדם ובצורת הנהגת ה' בעולמו.

הרמח"ל בספריו דרך ה' ודעת תבונות, מבאר באריכות גדולה, שעיקר תכלית הבריאה שבעבורה הקב"ה ברא את העולם הזה, היא "מכח הטוב להיטיב". הקב"ה ברוב טובו רוצה להיטיב עם ברואיו וההטבה היא על ידי שידבקו בו, וידמו לו, באמצעות התורה והמצוות, ועבודת ה' על כל חלקיה.

כדי שזה יהיה טוב מושלם, שאדם ירגיש שהוא מקבל את הטובה כתגמול על מעשיו, ולא יהיה לו "נהמא דכיסופא" - לחם של בושה - על כך שהוא נהנה מהטוב האלוקי ללא שהשקיע שום מאמץ מצידו, יורד האדם לעוה"ז - "שרבים בו המרחיקים אותו ממנו יתברך", והוא צריך לעבוד ולעמול לקיים את רצון הקב"ה, על אף כל המרחיקים וכל הקשיים שניצבים בפניו בעולם הזה, והקב"ה נותן לאדם בתמורה לזה שכר בעולם הבא, להנות מזיו שכינתו - מכח מעשיו ולא בחינם.

תפקיד שונה ונקודת בחירה שונה

לכל אדם ישנו תפקיד יחודי שקיבל בעוה"ז, שונה מהתפקיד שחברו קיבל. לכל יהודי ישנו תפקיד מוגדר, ואת החלק שלו בתכלית הבריאה, שאף אחד אחר אינו יכול לעשות במקומו, תפקיד שמיועד רק בשבילו. הוא הדבר שכתב הרמח"ל בתחילת ספרו מסילת ישרים, "יסוד החסידות ושורש העבודה התמימה הוא - שיתברר ויתאמת אצל האדם מה חובתו בעולמו", "חובתו" האישית של האדם "בעולמו" האישי שלו.

כל אדם מקבל כלים שונים מחברו, המותאמים לתפקידו שלו ברמה מדוייקת, כישרונות הנצרכים לעבודתו, חכמה ובינה המתואמים דוקא לו, משפחה, תנאי סביבה ועוד ועוד, הכל בהתאמה אישית לפי סוג העבודה הרוחנית שלשמה הוא, ורק הוא, נברא בעולם.

וממילא לכל יהודי ישנה את "נקודת הבחירה", את נקודת המוצא שלו, את המקום - משם הוא מתחיל את עבודתו האישית, שנקבעה מראש בתוכנית אלוקית, לפי הכלים והדרגה שהקב"ה נתן לו.

אינו דומה תפקידו של יהודי שנולד למשפחה שאינה שומרת מצוות, ליהודי שנולד במשפחה בני- ברקית, שאביו תלמיד חכם מופלג וצדיק גדול ואמו הצדקנית מחנכת את בנות ישראל לתורה ולצניעות.

גם בתוך החברה החרדית, בתוככי לומדי התורה ותופסי הישיבה עצמם, ישנו תפקיד שמיימי ברור ומוגדר לכל אחד ואחד, שאין לו שום קשר לתפקידו של רעהו.

מכל יהודי נתבעת עבודה שונה, ע"פ נקודת המוצא שלו, וע"פ הכלים האישיים שקיבל מהקב"ה.

ומאידך גיסא - יהודי מקבל כלים, סייעתא דשמיא והצלחה, לפי מעשיו. לכל יהודי יש את כח הבחירה, ובידו לבחור כמה לעמול, להתאמץ ולהתקדם בעבודת ה׳. ככל שהאדם מתקדם יותר, כך הוא מקבל יותר ויותר כלים ויכולת, כוחות גופניים ונפשיים, להשקיע יותר ולראות יותר ויותר ברכה בעמלו.

מטרת הדין שלא יהיה נהמא דכיסופא

אם כך, מוכרח הוא מן הדין, שכל יהודי יקבל את כמות ואיכות הכלים מהקב״ה בדיוק רב לפי דרגתו ומעשיו. מכיון שאם יקבל יותר כלים ממה שמגיע לו לפי מעשיו והוא לא יתאמץ להתקדם, שוב נחזור לנקודת ההתחלה, שאדם יקבל שכר ללא עמל, ואם הוא יהנה מטוב ה׳, הרי יהיה זה לחם חינם.

האדם, בכח בחירתו, יכול במשך חייו לרדת או לעלות מנקודת הבחירה שלו. הוא יכול להתקדם שלב אחר שלב, ולהתקדם בדרגתו בעבודת ה׳, וגם להיפך, להרוס את מה שבנה וקיבל ולרדת לדרגות יותר נמוכות, ומעשים שלא היה לו כלל ניסיון בסיסי לעשותם, להכניסם בגבול נסיונותיו.

בראש השנה דן הקב״ה את האדם, בודק ושופט את מעשיו ומעניק לו כלים מתאימים לפי מעשיו, להמשך דרכו המיוחדת והאישית עלי אדמות.

מוכרח הוא, ׳בשביל תכלית ההטבה׳, שפעם בשנה יהיה סיכום, דין וחשבון על עבודת האדם, לדון היכן הוא עומד, כמה הוא משתמש בכלים שהקב״ה נתן לו, ובאיזה דרגה הוא נמצא, כדי לדעת מה הם הכלים הנחוצים והראויים לו להמשך.

וכך כתב בשפתי חיים (מועדים א׳ עמ׳ צה׳): ׳דין ראש השנה הוא כעריכת תקציב ולא כמשפט. בר״ה הנידון הוא על תקציב השנה הבאה, כלומר אילו כלים ואמצעים יינתנו לנו כדי שנעמוד בתפקיד השנה החדשה, בר״ה אין דנים אם להענישו או לזכותו אלא דנים על הנתינה החדשה, ובזה יש להביא בחשבון את מעשי השנה שעברה׳.

שאלנו, עד כמה שהקב״ה אוהב אותנו מדוע מראשית הדין אינו נוהג איתנו במידת הרחמים?

התשובה היא, שהדין נצרך וחשוב לעם ישראל, עד כדי כך שהמדרש מגדיר את הדין כמתנה שהקב״ה מעניק לעם ישראל, מכיון שרק על ידי הדין הקב״ה יכול לתת לעם ישראל את תכלית ההטבה שהוא רוצה להעניק להם, שהיא תגמול ושכר ע״פ המעשים שעשו, ולא בחינם, וזה יהיה רק על ידי שכל יהודי יקבל את היכולת והסייע״ד, בדיוק רב ע״פ מעשיו.

היערות דבש (חלק ב׳ דרוש ה׳) מבאר שהמשפט מתרחש דווקא ביום ר״ה, יום בריאת האדם. ידוע שבכל שנה שבים כל ההשפעות שהיו בזמנים הקודמים של אותו תאריך, וממילא ביום ר״ה ישנה השפעה של הרצון בתכלית הבריאה והאדם, על ידי שימלא את תפקידו בצורה הנכונה, עם הכלים הנכונים.

עיקר התכלית בדין אך גם בשיתוף הרחמים

כתב רש״י בבראשית פ״א פ״א: **"בראשית ברא אלהים – ולא אמר ברא ה׳, שבתחלה עלה במחשבה לבראו במידת הדין, ראה שאין העולם מתקיים, הקדים מדת רחמים ושתפה למדת הדין".**

ודאי שאין הכוונה שהקב״ה חזר בו ח״ו, אלא הביאור הוא שמצד רצון השלמות של העולם, להגיע תכלית הבריאה, צריך היה להיות שהעולם יתנהל רק על ידי דין, וכך לא יהיה נהמא דכיסופא אפילו בדבר הקטן ביותר, וכמו שנתבאר.

אך הקב״ה ראה שאם העולם יתנהל רק על ידי מידת הדין, לא יהיה לעולם קיום, מכיון שפעמים רבות האדם בוחר ברע, ואם יקבל בדיוק את מה שמגיע לו, לא ייצא זכאי בדין, ויקבל כלים קטנים וחלשים להמשך מימוש תפקידו. לכן הקב״ה משתף גם את מידת הרחמים עם מידת הדין.

נאמר בישעיה (פרק לג פסוק כב): "ה׳ הוא מלכנו הוא יושיענו", ומבאר בספר העיקרים (מאמר א פרק ד): **"כי אף אם מצד היותו מחוקק לא ירצה להעביר על החוק, מכל מקום מצד היותו מלכנו ראוי שיושיענו, כי המלך יש לאל ידו לעבור על החוק ולעשות מה שירצה כדי להושיע את עמו".**

כלומר, הקב״ה בעצם היותו מחוקק, והיה לו עניין לקבוע חוקים, כי כך הבין שתהיה תכלית ההטבה בבריאה, וכנ״ל, בכ״ז הקב״ה מתנהג במידה נוספת, במידת הרחמים, ועל ידה עובר הקב״ה כביכול על הכללים שהוא עצמו קבע לניהול העולם.

סיכום הדברים: מידת הדין - ומידת הרחמים

סיכום הדברים: א) דין ראש השנה אינו על העברות והחטאים שהאדם עבר במשך השנה, אלא על הכלים והיכולות לעבוד את הקב״ה, בשנה הקרובה ובשנים הבאות..

ב) כדי להגיע לתכלית בריאת העולם והאדם, צריך היה לנהל את העולם והאדם אך ורק במידת הדין, באמצעותה מדקדקים עם האדם כחוט השערה וקובעים את דינו בדיוק נמרץ לפי מעשיו. יקבל בדיוק את מה שמגיע לו, לא פחות ולא יותר.

אך ביום ראש השנה ישנו חידוש מיוחד, שאנו יכולים לשנות את הדין מפשוטו ויכולים לגרום שהקב"ה יצרף בדין גם את מידת הרחמים.

ועדיין, המהלך לצרף את מידת הרחמים, צריך ביאור. אם כן, שוב יש חיסרון בתכלית הבריאה, שהרי האדם נשפט ונידון לא לפי מעשיו המדוייקים אלא לפי מידת הרחמים המעורבת בו. אם כך, שוב יקבל האדם את מה שלא מגיע לו בדין ונמצא שיש בכך 'נהמא דכיסופא'. הלא כן?